

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

«ԵՎՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅԱԳԵՏՆԵՐ» ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԸ

Շնորհակալ ու կարևոր գործ է ձեռնարկել բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Աելիպա Դոլուխանյանը՝ եվրոպական հայագետների կյանքը և գիտական գործունեությունը ներկայացնելով հայ ընթերցողներին «Եվրոպայի հայագետներ» շարքով, որի առաջին գիրքը նվիրված է բելգիացի նշանավոր հայագետ Ֆելիքս Նևին: Այն վերնագրված է «Ֆելիքս Նևը և քրիստոնեական մարենագրությունը», որում ներկայացված են Նևի՝ այս թեմային վերաբերվող ութ գործերը:

Բելգիացի հայագետի աշխատությունները, մասնավորապես «Քրիստոնյա Հայաստանը և իր մարենագրությունը» (1886), «Հայ գրականության մի բանի արժանահիշատակ հրապարակումները» (1888), թեև նվիրված են հայկական միջնադարյան հոգևոր գրականությանը, այնուամենայնիվ, ինչպես նրա, այնպես էլ մյուս օտարազգի գիտնականների հետազոտությունները բազմաբնույթ հանրագիտական տեղեկություններ են պարունակում հայագիտության տարբեր բնագավառների՝ թե՛ լեզվաբանության, թե՛ պատմագրության և թե՛ հայ եկեղեցական մարենագրության մասին:

Ֆ. Նևը ի մի է բերում ու արժեկոծում Եվրոպայում գործող ժամանակի հայագիտական կենտրոնների գործունեությունը, կարևորում նրանց տեղը հայագիտության զարգացման ասպարեզում: Ա. Դոլուխանյանը ներկայացնում է Ֆ. Նևի՝ Եդիշեի, Հովհաննես Դրասխանակերպուցու, Գրիգոր Նարեկացու, Մարթնոս Ուռհայեցու, Թովմա Մեծովեցու, Ղևոնդ Ալիշանի ստեղծագործությունների վերլուծությունները: Նարեկացուն համարելով հայ գրականության զագաթը՝ բելգիացի գիտնականը գտնում է, որ «Մարտյան ողբերգությանը» ոչ միայն հայերի, այլև ողջ քրիստոնեական աշխարհի կենսական կարիքների համար է¹, իսկ Ղևոնդ Ալիշանի «Միսուն» աշխատությունը կարևոր է համարում եվրոպացիների համար՝ մասնավորապես նրանում խաչակիրների արշավանքների և Ռուբինյան թագավորության մասին եղած հարուստ տեղեկությունների համար:

Ա. Դոլուխանյանի երկրորդ հետազոտությունը՝ «Մարի Ֆելիսիյե Բրոսսեն հայագետ», նվիրված է հայագիտության մեծ նրախորհրդի ծննդյան 200-ամյակին (2002): Աշխատության առաջին մասում ներկայացվում է Ֆրանսիացի հայագետի կենսագրությունը: Նրա՝ հայագիտության, վրացագիտության, կովկասագիտության, չինագիտության հարցերին նըվիրված հետազոտությունների թիվը հասնում է 270-ի: Ընդ որում ուշագրավ է, որ գրքի վերջում հետազոտության հեղինակը առանձնացրել և կազմել է գիտնականի հայագիտության տարբեր բնագավառներին վերաբերվող հետազոտությունների մարենագիտությունը: Բրոսսեն իրականացրել է հայ պատմիչների տասներեք երկերի ֆրանսերեն թարգմանությունը:

¹ Ա. Դոլուխանյան, Ֆելիքս Նևը և հայ քրիստոնեական մարենագրությունը, Երևան, 2001, էջ 68-69:

Դոլոխանյանը Բրոսսեին նվիրված գրքի առաջին գլխում անդրադարձել է հայագետի թարգմանական գործունեությանը, մասնավորապես Թովմա Արծրունու, Սյունիանոս Օրբելյանի, Մխիթար Այրիվանեցու, Ուխտանեսի, Կիրակոս Գանձակեցու, Առաքել Դավրիժեցու երկերի թարգմանությանը: Մ. Բրոսսեն զբաղվել է նաև փոմարագիտությամբ և դրամագիտությամբ:

Բրոսսեն 1840 թ. ֆրանսերեն և ռուսերեն հրապարակել է Էջմիածնի ձեռագրացուցակը: Նա բարձր է գնահատում Էջմիածնի դերը հայ ժողովրդի հոգևոր և բաղաձայնական կյանքում, ինչպես նաև շեշտում, որ Հայաստանում ամեն ինչ իր վրա կրում է հավաքի դրոշմը²: Բրոսսեն իր տպավորություններն ամփոփել է «Էջմիածին-Անի» ճանապարհորդական ուղեգրությունում մանրամասն ներկայացնելով և նկարագրելով Էջմիածնի Մայր Տաճարը, մյուս եկեղեցիները³: Նա ուսումնասիրել է նաև հայկական վանքերի արձանագրությունները, մասնավորապես Հաղպատ-Սանահինի վանքերի:

Բրոսսեն հայ պատմիչների երկերի նկատմամբ ցուցաբերել է քննական մոտեցում նրանց հաղորդած տեղեկությունները բաղդատելով բյուզանդական, ասորական, վրացական, արաբական և պարսկական մատենագրության համապատասխան վկայությունների հետ: Եվրոպացի ընթերցողը Մ. Բրոսսեի աշխատությունների միջոցով որոշակի պարզեցում կկազմի Հայաստանի միջնադարյան մշակույթի մասին, կծանոթանա հայկական նշանավոր վանքերին, նրանց արձանագրություններին, ճարտարապետությանը, մանրանկարչությանը⁴:

Ա. Դոլոխանյանի «Եվրոպայի հայագետներ» մատենաշարի երրորդ գիրքը նվիրված է Վիկտոր Լանգլուային, որը մեծ վաստակ ունի հայագիտության ասպարեզում մասնավորապես հետազոտելով հայ գրականության, պատմության, եկեղեցական վավերագրերի, վիմագրության, Հայ Եկեղեցու՝ 19-րդ դարի վիճակի հարցերը: Ա. Դոլոխանյանն իր ուսումնասիրության առաջին մասում անդրադառնում է հայ գրականության Լանգլուայի գնահատությանը հենվելով Մխիթարյան միաբանության պատմության մասին ֆրանսիացի հայագետի գրած հետազոտության վրա⁵:

Լանգլուայի՝ Կիլիկիայի մասին ուսումնասիրությունները ներկայացվում են գրքի երկրորդ մասում: Նապոլեոն Երրորդ կայսեր հանձնարարությամբ Վ. Լանգլուան այցելում է Կիլիկիա՝ իր շրջագայության արդյունքները հրապարակելով «Տեղեկագիր Կիլիկիայի և Փոքր Հայքի հնագիտական հետազոտությունների» աշխատանքում: Ութ ամիս նա շրջել է Կիլիկիայում, նկարագրել հայկական հուշարձանները և նրանց վիմական արձանագրությունները՝ կից ֆրանսերեն թարգմանությամբ: Ի դեպ, այդ արձանագրությունների մի զգալի մասի ավերվելը բացատրում է ոչ միայն դարերի կործանարար ազդեցությամբ, այլև նրանով, որ օտար իշխողները երկիրը գրավելու պահից սկսած՝ կործանել են քրիստոնեական հուշարձանների մեծ մասը, որովհետև դրանք նրանց հիշեցնում էին նախկին տերերին⁶:

² Ա. Դոլոխանյան, Մարի Ֆելիսիտե Բրոսսեն հայագետ, 2002, էջ 64-66:

³ Նույն տեղում, էջ 68:

⁴ Նույն տեղում, էջ 89-90:

⁵ Ա. Դոլոխանյան, Վիկտոր Լանգլուան հայագետ, Երևան, 2003, էջ 113:

⁶ Նույն տեղում, էջ 49:

Գրքի երրորդ գլուխը նվիրված է ֆրանսիացի գիտնականի՝ հայ պատմագրության ասպարեզում ունեցած վաստակին:

Ա. Դոլուխանյանն անդրադառնում է Լանգլուայի՝ Մովսես Խորենացուն նվիրված ուսումնասիրությանը, Մմբար Գունդսարի ժամանակագրությանը, Գրիգոր Մագիստրոսի 83 թղթերի, Միքայել Ասորու գործերի ֆրանսերեն թարգմանություններին և նրանց գիտական մեկնաբանություններին՝ շեշտելով, որ ֆրանսիացի գիտնականը հայագիտությունը բնում է արևելագիտության ընդհանուր համապատկերում՝ շարունակ համեմատելով հայկական և օտար աղբյուրները⁷:

«Եվրոպացի հայագետներ» մարենաշարի չորրորդ գիրքը ֆրանսիացի ականավոր հայագետ Էդուարդ Դյուլոյի մասին է: Իր «Հայերը» ուսումնասիրության մեջ նա համառորեն երկայացնում է հայ ժողովրդի պատմությունը՝ սկսած քրիստոնեության ընդունումից: Գրնում է, որ հայերենին հասակակից և հայրնի հին լեզուները դարձել են մեռյալ, մինչդեռ հայերենը շարունակում է մնալ կենդանի և համապատասխանաբար զարգանում է պատմության ընթացքի ամեն մի աստիճանին զուգընթաց⁸:

Այս հետազոտության երկրորդ մասը նվիրված է հայագետի «Հավաքումն խաչակիրների պատմիչների, հայկական վավերագրեր» գրքի բնությանը: Այն պարունակում է հայ պատմիչների թողած փնտելությունները Խաչակրաց արշավանքների վերաբերյալ. «Էդ. Դյուլոյի» Խաչակրաց արշավանքներին վերաբերող հայկական նյութերի ժողովածուն եվրոպական հայագիտության մեջ շրջանառության է դրել վիթխարի նյութ»⁹:

Ա. Դոլուխանյանի վերոհիշյալ հետազոտության երկրորդ մասը վերաբերվում է Էդ. Դյուլոյի «Հայ Եկեղեցուն նվիրված երկերին»: Ինչպես գրում է հեղինակը, Հայոց Եկեղեցու պատմությանը անդրադարձել են 19-րդ դարի բոլոր հայագետները՝ Ս. Մարտիրոս, Մ. Բրոսսեն, Ֆ. Նևե, Ֆր. Կոնիբերգ, Դյուլոյին: Վերջինս կատարել է մի կարևոր գործ ևս: Նա ֆրանսերենով ներկայացրել է Հայոց Եկեղեցու վարդապետությունը, ծեսերը, Եկեղեցու յոթ խորհուրդները և կանոնները, նվիրապետությունը, եկեղեցական հանդերձները¹⁰:

Հայոց Եկեղեցու մասին վերոհիշյալ նյութերը ֆրանսիացի հայագետը ռուսերենից և հայերենից թարգմանել է ֆրանսերեն և մեկ գրքով հրատարակել Փարիզում: Այս գրքի առաջին մասը ներկայացնում է Հայ Եկեղեցու պատմությունը՝ Հայաստանում քրիստոնեության հաստատումից մինչև 19-րդ դարը. մեր Եկեղեցին իրավամբ Արևելքի ամենահին Եկեղեցին համարելով, մեկը նրանցից, որը պահպանել է վաղ շրջանի քրիստոնեական շունչը և ավանդները: Դյուլոյի գրքի երրորդ բաժինը Գրիգոր Լուսավորչի վարդապետության թարգմանությունն է: Ֆրանսիացի հայագետը համոզված էր, որ այն մեծ կարևորություն ունի, քանի որ վերաբերվում է Արևելքի հնագույն Եկեղեցիներից մեկի պատմությանը և վարդապետությանը¹¹:

⁷ Նույն փոխում, էջ 114:

⁸ Ա. Դոլուխանյան, Էդուարդ Դյուլոյին հայագետ, Երևան, 2004, էջ 15:

⁹ Նույն փոխում, էջ 42:

¹⁰ Նույն փոխում, էջ 43:

¹¹ Նույն փոխում, էջ 45:

«Էդուարդ Դյուլորինեն հայագետ» հեղափոխության չորրորդ մասում նա ներկայացված է որպես հայ պարմիչների թարգմանիչ և հրապարակիչ: Նրա թարգմանած պարմիչների՝ Միքայել Ասորու, Մարթեոս Ուռհայեցու, Սյրեփաննոս Ասողիկ Տարոնեցու գործերը կապարված են բարեխղճությամբ և ներկայացնում են խաչակրաց արշավանքների ժամանակահատվածը: Ա. Դյուլորինենի բնորոշմամբ՝ «Այս նշանավոր հայագետը հիացնում է ոսկեդարյան գրաբարի լեզվական հարստությամբ ու կապարելությամբ: Էդ. Դյուլորինեն հայ մատենագրության մեջ տեսնում է հայոց ցեղի հանճարը և համոզված է, որ այդ հնագույն մատենագրական գանձերը պիտի պահպանեն հայերի ազգային ոգին»¹²:

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Անիտա Դյուլորինենի ֆրանսերենի քաջիմացությունը թույլ է տվել բնագրերից թարգմանել, մեկնաբանել ու արժեկոշի վերոհիշյալ գիտնականների հայագիտությանը վերաբերվող գործերը, որոնք ծնվել են հայ ժողովրդի ու հայ մշակույթի և լեզվի նկատմամբ ունեցած սիրուց:

Պրոֆեսոր Անիտա Դյուլորինենի «Եվրոպացի հայագետներ» մատենաշարը կարևոր մի ձեռնարկում է և էականորեն ընդլայնում է հայ ընթերցողների եվրոպական հայագիտության մասին ըմբռնումները:

¹² Նույն տեղում, էջ 70: